

Iz zgodovine Šiške

Utrinki iz bližnje in daljnje preteklosti (7)

Sledovi nekdanjih oblik življenja naših prednikov, njihovega bivanja, načina oblačenja, prehranjevanja in podobnega so se delno ohranili v pisanih virih, v ustnem izročilu, v raznih upodobitvah — freskah, nagrobnikih, kipih — pa tudi še v nekaterih sodobnih dogodkih, čeprav so mnogi od njih do danes že močno spremenili svoj prvotni pomen in namen. Na osnovi teh izročil lahko ugotavljamo, da so si prebivalci na področju današnje Šiške še na začetku 18. stoletja gradili lesene hiše ali zbite iz blata, strehe pa so pokrivali s škodlami, deskami ali s slamo. Veliko nevarnost je tedaj za vaško naselje predstavljala požar ali kot ga viri imenujejo rdeči petelin.

Za hišna tla so najprej služile večje kamnite plošče, steptana ilovica ali pa ješterle — napravljene iz zmesi blata, apna in slame; šele kasneje so začeli za pod uporabljati lesene deske. Okna so najprej zapirali z lesenimi polknici, z mehurji ali s platnom, preporenim z oljem. V 18. stoletju so se predvsem pri bogatejših pojavile okroglice iz neprozornega stekla, kasneje pa prozorne, vdlane v svinčene obrobe; šele v 19. stoletju so začeli uporabljati prozorna stekla. Kmečka hiša je običajno imela na levo iz veže štibeljc (mala sobica), na desno pa »hišo«, ob kateri je bila kamra; »hišo« in kamro je grela peč. Hišni strop je bil lesen in včasih tudi rezljan. Pomemben kos pohištva je od nekdaj predstavljala skrinja, ki je bila včasih okrašena z rezbarijami ali podobami in kovanjem; služila je za shranjevanje obleke, perila, dragocenosti pa tudi za klop. Za posteljo je v 15. stoletju pri preprostih ljudeh služila klop ob mizi, ob peči ali slama na tleh. Iz začetka 19. stoletja imamo podatek, da je postelja preprostega človeka obstajala iz slamnjače, platnene rjuhe, blazine z volno ali plevami in iz koca kot odeje. Glavni prostor v hiši je bil tam, kjer je stalo odprto ognjišče.

Glede prehrane so imeli v srednjem veku najprej dva glavna obeda na dan, in sicer ob devetih dopoldne so obedovali, med četrto in šesto uro popoldne pa večerjali. Šele v 17. in 18. stoletju so uvedli zajtrk med šesto in sedmo uro zjutraj ter je obsegal proseno ali ješprenovo kašo z močnikom ali pa zelenjavno juho. Nekdanji jutranji obed so kot kosilo premaknili najprej na enajsto uro nato pa na dvanajsto uro. Med kosilom in večerjo so uvedli malico, večerjo pa premaknili na kasnejši čas. Ker so ljudje v 18. in 19. stoletju dnevno več in pogosteje jedli, se je pojavilo tudi več obolenj zaradi preobilne debelosti. Pri hranitvi so dajali poudarek kvantiteti in ne kvaliteti. Ljubljanski zdravnik je že v 17. stoletju priporočal za ohranitev zdravja, naj se ljudje vzdržijo pretiranega uživanja hrane ter da je najbolj zdravo jesti dvakrat dnevno, in sicer južinati ob desetih dopoldne in večerjati sedem ur kasneje; le otroci in ljudje pri težkem delu naj bi imeli več obrokov hrane dnevno. Od vseh jedi je bil nekoč najbolj znan močnik ali sok, ki je bil steber prehrane kranjske dežele. Pogoste jedi so bile tudi prosena kaša s suhimi češpljami, kislo zelje, repa ali krompir v oblicah, ajdovi žganci z

mlekom in pa zlasti črn ajdov kruh; tudi ribe so bile večkrat na mizi, zlasti v številnih postnih dneh. Hrano so pripravljali najprej v lesenih in prstenih posodah, v 16. stoletju pa so že začeli uporabljati cinasto posodo. Družine so imele dosti otrok, a jih je zaradi slabih higienskih razmer le malo preživelu svoje starše.

Obleko, predvsem perilo so nekoč žene same šivale doma. Vir iz 19. stoletja nam opisuje običajno nošo in pravi, da so moški nosili širokokrajen črn klobuk, pozimi pa kučmo, črne irhaste hlače dokolenke, modre volnene nogavice, visoke škornje, temen jopič in rjav suknjič, višnjevi plašč, ovratno ruto in telovnik s srebrnimi gumbi. Ženske so imele kratko srajco, platneno spodnje perilo, predpasnik, ovratno rutico, nogavice, nizke čevlje, kratko kamižolo, krilo, lase v kito dane, na glavi pa težko avbo ali še bolj pogosto bel prosto viseč ali zavezan prtič — pečo; pozimi so nosile ovčje kožuhe. Pri ljubljeno starodavno pečo so ženske nosile v 17. stoletju ob praznikih in ob delavnikih; tedaj je bila peča še preprost kos belega platna, ki so ga ženske nagubale in pritrdile na glavi; praznična peča se je po finem blagu in lepo urejenih gubah ločila od vsakodnevne peče. Tudi pri avbah ločimo veliko avbo z okroglim oglavjem in bogato vezeno nad čelom, ki je služila za praznike ter malo avbo, preprosto izdelano brez oglavja za delavnike.

Glede oblačenja so znani zlasti v 16. stoletju številni oblastni oblačilni redi in redarstveni redi, ki so določali obleko za nižji in višji sloj. Tako na primer kmetje niso smeli nositi podlogo iz volčje ali lisičje kože ampak samo ovčjo kožo, prav tako niso smeli imeti svilenih cbrobkov na obleki.

Nekdanja noša iz Šiške (Zechmayerjev bakrorez po risbi Kurz-Goldensteina).

V vaseh okoli srednjeveške Ljubljane so se stari ljudski običaji dlje ohranili kot v samem mestu, vendar pa so tudi tu iz stoletja v stoletje vse bolj tonili v pozabo oziroma so jim tedanje oblasti spreminjale pomen in deloma tudi obliko. Nekateri šege in navade iz poganske dobe so se ohranile še dolgo potem, ko je že bilo izvedeno pokristjanjevanje naših prednikov, čeprav je krščanstvo skušalo odpraviti vse stare običaje iz poganske dobe.

Praznovanje rojstva novega sonca — novega sončnega leta, ko se v naravi vse staro konča, narava za hip otrpne, nato pa vzdrhti v veselju novega mladega sonca — je bilo nekoč zelo pomembno; tedaj so bili v poganski dobi obhodi kolednikov, ki so ljudem voščili srečno in rodovitno novo leto in pri tem peli pesmi, ki se nam žal niso ohranile. To je bilo časovno okrog današnjega 24. oziroma 25. decembra. Krščanstvo je koledovanje preganjalo, češ, da je petje ob mrazu škodljivo in da so pesmi, ki jih pojejo koledniki, pohujšljive

in neprimerne. Ker krščanstvo koledništva ni moglo odpraviti, je koledniško obredno popevanje združilo s svojim čaščenjem Kristusovega rojstva in tako tekom stoletij prvotno ljudsko praznovanje popolnoma predelalo v krščansko praznovanje, pozneje pa preneslo Novo leto za nekaj dni naprej. Tudi novoletne, spomladanske in poletne kresove, ko so se ljudje ob praznovanju sončnega božanstva zbirali okrog ognjev, je krščanstvo skušalo odpraviti z izgovorom varčevanja z lesom. Malo nekdanjih ljudskih običajev, ki izvirajo iz poganske dobe, se nam je ohranilo do danes, kajti krščanstvo jih je tekom stoletij skušalo odpraviti oziroma je nekatere preloilo v krščanska praznovanja. V poganski dobi imajo izvor nekatere navade, ki so se nam ohranile do danes kot na primer običaj ob pustu: zažiganje babe in pokop pusta, ali običaj ob jurjevanju. Pri svatbi je bila še dolgo navada, da je ženin zavrtel nevesto po teku sonca; tudi napijali so v smeri sonca. Na baližu neveste je moral biti petelin, ki je bil nekoč daritvena žival sončnemu in svetlobnemu božanstvu in tudi njegovo simbolično znamenje. Zenitovanja, ki so trajala po več dni, so bila nekoč zelo razširjena oblika zabave naših prednikov. Ena od prvotnih oblik družabnega življenja so bili tudi večeri »na preji«. Pozimi so se marljive predice zbrale v kaki hiši »na prejo«, kamor je zlasti zahajala mladina in si nekajkrat na teden s šalami krajšala dolge zimske večere; običajno je za predico sedel njen oboževalec in ji čistil »pezdir«. Tedaj je bil med ljudmi zelo uveljavljen splošni ljudski rek: »Pripoveduje kot bi bil na preji.« Večer »na preji« se je zaključil s pletjem in plesom.

Posebna oblika zabave nekoč je bil ples, ki se je družil z godbo in petjem, in na katerega so se zbirali prvotno na prostem, zlasti pod lipo; to je bilo množično rajanje, ki se je v slabem vremenu preneslo na pod ali skedenj. Tudi ob praznovanju sončnega božanstva so se naši predniki zbrali okrog kresa in tedaj je ples spontano prevzel obliko kola, ki je bil nekoč značilna oblika ljudskega plesa.

Ples v dvoje je k nam prodril iz tujine šele v 16. stoletju. Od 17. stoletja dalje so ples prenesli v gostilne. Ljudstvo je one, ki so igrali na instrument z lokom, imenovalo škripače. Posebno so bili v 18. stoletju znani piskači in godci iz Šiške, ki so hodili pozimi ob nedeljah igrati v plesne sobane meščanom v Ljubljano. Dosti zaslužka so godcem dajala tudi plesišča, »ofrehti« pred godovi in koledovanja ob Novem letu. Ob krstih in botrinah, ob svatbah, ob pogrebih in sedminah so na kmetih pa tudi po mestih mnogo zapravljali.

Za marsikoga je bilo pogubno kvartanje, ki se je v srednjem veku in potem pri nas zelo razširilo; oblasti so to zabavo preganjale, zlasti še, če je šlo za večje denarne vsote. Ko so poleti 1786 pri Racabirtu v Šiški kvartali »vagabundi«, jih je oblast kaznovala tako, da je eden dobil osem dni zapora ob kruhu in vodi, eden tri palice, dva sta dobila šest palic, dva pa sta bila poslana v prisilno delavnico. Leto dni kasneje je tožil šentviški župnik, da se je v Šentvidu razširila razvada fucanja za denar.

Žejo so si naši predniki gasili z vodo, mlekom in pa z medico, ki je bila v starih časih bolj spoštovana kot vino; toda že v 17. stoletju je vedno bolj zgubljala na pomenu. Revnejši so začeli za žejo uporabljati hruševko ali doma izdelan sadjevec, bogati pa so si privoščili vino, ki je prihajalo z Vipavskega, iz Istre in pozneje tudi z Dolenjske in Stajerske. Poleg vina so tedaj na današnjem ljubljanskem območju pili tudi pivo, ki so ga izdelovali domači pivovarji. Že sredi 17. stoletja je delovala poleg gradu na Jami šišenska pivovarna, ki je s svojo tedanjo proizvodnjo močno spodbujala ljubljanske pivovarne. Vendar pa je vino postalo in ostalo glavna pijača, v kateri so tudi naši predniki utapljali svoje brige, žalost in veselje.

Viri in literatura:

dr. J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda,
dr. J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda,
časopisi starejšega datuma.

Anka Benedetič